

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԱՐՏՈՍՈՒ ՀՄԱՆԻՑ

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Ց

Փարիզ, Հոկտ. 1, 1901 թ.

Ընդհանրապես պարսկահայերի, մասնաւորապես բաւրիզցիների համար շատ դիւրին է ընկերութիւն կազմակերպելը, լինի նա կրթական-հասարակական քե առեւտրական. հենց այժմ Փարիզում, ի հարկէ, միայն հայերի մեջ 20—25 ընկերութիւններ կան: Ընկերութիւնները մեկը միւսի յետեւից սունկի նման բուսնում, երեւան են գալիս, բայց արդեօք հասնո՞ւմ են իրանց ծրագրած նպատակին եւ ի՞նչ շաւղով. դա շատերի վերաբերմամբ հարց էլ մնում է:

Ինչպէս լրագիր հրատարակելը արեւմտեան հայերի համար մի տեսակ վարակիչ հիւանդութիւն է դառել, նոյնպէս եւ պարսկահայերի համար ընկերութիւններ հիմնելը: Բաւական է որ գտնուեցին մի քանի համամիտ եւ նոյն հայեացքների տէր մարդիկ եւ ընկերութիւնն արդէն պատրաստ է: Է

Ընկերութիւնը ունի՞ արդեօք որոշ դրամագլուխ, կարո՞ղ են աջող կերպով առաջ տանել գործը, այդ շատ քիչ է զբաղեցնում ընկերութեան ձեռնարկողներին: Հենց երեկ պատերին կայցրած յայտարարութիւնները կարդում ենք. «Այսօրուանից արհեստաւորաց «Ննայողական» ընկերութիւնը սկսում է իր գործունեութիւնը»: Նոյն պատի վրայ, հենց վերել յիշուած յայտարարութեան կողքին կայցրած ազդի մէջ կարդում ենք. «Աղֆասախնամ ընկերութիւնը այսօրուանից լուծուած պէտք է համարել»:

Ե՛րբ է կազմուել այս ընկերութիւնը, ի՞նչ գործունեութիւն է ունեցել, ի՞նչ աղֆասների է օգնել եւ վերջապէս ո՞վքեր էին այս ընկերութեան ղեկավարները, ի՞նչ վարչութիւն է այդ, որ ստորագրել է յայտարարութեան տակը, ոչ ոքի յայտնի չէ: Ահա՛ այսպէս է. մի կողմից ծլում, միւս կողմից չորանում են, ի հարկէ, ոչինչ չարած:

Առհասարակ այն ընկերութիւնները արդիւնաւէտ չեն լինում եւ ցանկալի գործունեութիւն չեն ունենում ու իսկոյն խափանւում են, որոնց ձեռնարկողները հաւատ չեն ունենում դէպի իրանց ձեռնարկած գործը եւ դրանց քաջալերողը, առաջ մղողը ոչ թէ ժողովրդի կարծիքներն են լինում կամ այդ ընկերութեան անհրաժեշտութիւնը, այլ իրանց ետի հաճութիւնը։ Եւ այդպիսի հիմքերի վրայ դրուած ընկերութիւնները երբեք ժողովրդի եւ ընդհանրութեան կողմից համակրանք չեն վայելում։ Բայց դրանց դեմ կան կանգնած ընկերութիւններ բոլորովին գերծ վերոյիշեալ պակասութիւններից եւ զուտ հասարակական ու կրթական բնաւորութիւն են կրում։

Այս վերջին տեսակի ընկերութիւններից ամենապակասելիքն եւ համակրելիքն Թաւրիզի «Լսարանական» ընկերութիւնն է, որի երեք ամեայ արդիւնաւէտ գործունեութիւնը այս տարի լրացաւ. սա հաստատուած է 1898 թ. մարտ ամսին։ Աւելանալով ծանօթացել ընթերցողին այդ ընկերութեան հետ։

Ընթերցողը մի փոքր յետոյ կը տեսնի, որ այս ընկերութիւնը շատ անցեան ծախս դնելով, տալիս է հասարակութեան շատ զգալի եւ ամենեքիս համար անուրանալի օգուտներ։

Շաբաթը մի անգամ հերթով եւ պարբերաբար թէ՛ Ղալայի եւ թէ Լիվալայի դպրոցների տաճում հայ հասարակութեան տալ ձրի դասախօսութիւններ զանազան հետաքրքիր, շահեկան եւ օգտակար նիւթերի մասին, ինչպէս, գիտական, գրական, առողջապահական, պատմական, մանկավարժական եւայլն։ Նիւթերը դասախօսութիւնից յետոյ կ'ենթարկուեն հասարակական վիճաբանութեան» *)։

Ահա՛ «Լսարանական» ընկերութեան գործունեութեան համեստ եւ միեւնոյն ժամանակ պակասելի նպատակը։

Ընկերութեանը մասնակցում է ամեն մի հայ, ինչ սեռի եւ կրօնի պակասելիս լինի նա։ Այստեղ էլ գործի ծանրութիւնը խեղճ հայ ուսուցիչների վրայ է ընկած, որոնք առանց այդ էլ ծանրաբեռնուած են։ Բայց նրանք տանում են այդ լուծը առանց տրտման եւ դժգոհութիւն յայտնելու. նրանք մխիթարուած են համարում իրանց, որովհետեւ տեսնում են, որ իրանց ջանքը ապարդիւն չէ անցնում. դրանց մեջ զտնւում են եւ այնպիսիները, որոնք թեւ իրանց մասնակցութեամբ կարող են օգտակար լինել, բայց շատ հեռու են փախչում. եւ դա, մեր կարծիքով, նրանց կողմից առնուազը յանցանք է։

«Լսարանը այնպիսի մի հիմնարկութիւն է, որ ամեն մի

*) Տե՛ս 1898—1899 տարեշրջանի տեղեկագիրը. 1 երես, Նպատակը։

անհաս, լինի նա երիսասարդ, թե՛ ծեր, կին թե՛ օրիորդ, ուսուցիչ թե՛ արհեստաւոր, նա շատ ու շատ բաներ ունի սովորելու։ Այնտեղ, «Լսարանում», դասախօսութիւնների միջոցով քննուում են տեղական բարբերք եւ խիստ կերպով յարձակուում են տեղական անմիտ սովորութիւնների վրայ։ Այնտեղ, «Լսարանում», ունկնդիրք սովորում է թէ ինչպէս պէտք է վարուել վարակիչ հիւանդութիւնների դեպքում եւ ի՞նչ միջոցներ ձեռք պէտք է առնել դիմադրելու համար։ Այնտեղ սովորում են թէ ի՞նչպէս պէտք է դաստիարակել, կրթել փոքրեքին, իմանում են մի շարք տեղեկութիւններ երկրագնդի մասին, իմանում են, թէ ինչպէս, ինչ աստիճաններով երկրագունքը, հասել է ներկայ վիճակին եւ այլն։

Որպէս զի ընթերցողը աւելի ամփոփ հասկացողութիւն ունենայ դասախօսուած նիւթերի մասին, եւ աւելորդ չեմ համարում այստեղ առաջ բերել երեք տարուայ ընթացքում տեղի ունեցած դասախօսութիւնների ցանկը.

«Օղբ առողջապահական տեսակէտից. Մանկանց կրթութիւնը. Պարսկահայոց անցեալը. Միսր առողջապահական տեսակէտից. Հրաբուխներ եւ երկրաշարժ. Անձնասպանութիւն. Կիրք եւ նրա ազդեցութիւնը. Նախնի հանապարհօրդութիւնը. Գինեմոլութիւն. Սնունդ. Լեզուների ծագումը. Ընկերական խնդիրներ. Ասրպատականի տեսական դրութիւնը. Հասարակական վարք ու բարք. Քաղաքական տեսութիւն. Հայոց հին գրականութիւնը. Անհատի պարսկականութիւնները հանրային գործերում. Հագուստները պատմական եւ առողջապահական տեսակէտից. Կովկասի հայոց նորագոյն գրականութիւնը. Տիեզերք. Երկրի կազմութիւնը. Քուն եւ երազ. Մանկանց ֆիզիկական, մտաւոր եւ բարոյական կրթութիւնը. Թատրոնի ծագումը, նպատակը եւ օգուտը ընդհանրապէս եւ հայկական բատրոնը ճանկասանում, Ռուսաստանում եւ Պարսկաստանում մասնաւորապէս. Ռուսահայ գիւղացիներ եւ ժողովրդական գրողներ. Կամփի զարգացման պատմությունը. Մտքի ուժասպառութիւն. Այկոլականութեան վսնգներ *):

«Պարսկահայերի մասին. առաջին եւ երկրորդ մանկութեան առողջապահութիւնը. Արեւելեան հայոց 6¹¹-ական բուսականների կեանքից. Միսրբարեան միաբանութիւնները. Շնչառութիւն. Մեր երիսասարդ մայրերը. Քրիստոնէութեան դերը եւ դիրքը բաղադարձութեան մէջ. Հանճար եւ խելագարութիւն. Կեանք եւ տիեզերք. Քիմիական մի դաս, փորձերի վրայ հիմնուած. Հայկական նախապաշարումներ. Հոգեբանութիւն փորձերի վրայ

*) Տե՛ս 1898—1899 տարեշրջանի տեղեկագիրը. էրես 13.

հիմնուած. Անասունների խելք. Բիմիական սարերի յարաբերութիւնը եւ միաւորութիւնը. Տեղական աւելորդ սովորութիւններ եւ ծախսեր *):

«Աֆրիկայի ժողովուրդների մասին. Բարոյագիտութիւնից. երեխաների բնաւորութիւնը. Նախնական մարդի կենցից. XIX դարը գիտութեան տեսակէտից. XIX դարի եվոլյուցիան հայկական կեանքում. Ֆրանս. մեծ յեղափոխութեան պատճառները. Քառանկյան խնդիր. Պատերազմ թէ խաղաղութիւն. Կարուածախրութիւնը եւ հարկերը Ասրպասականում. Ասրպասականում գաւառացի հայերը եւ նրանց կրթական վիճակը. Ժողովրդի կրթական գործը Եւրոպայում.—Եվոլյուցիան Ս. Գրքի համեմատ. Վեներական ախտեր. Կրօնի եւ գիտութեան յարաբերութիւնը անգլո-սաքսոն ցեղերի մէջ. Ընթանկան դաստիարակութիւն. Քրդերի մասին. Ամուսնական խնդրի գիմաց. Մագնիսականութեան մասին **):

Ընթերցողը, ինչպէս տեսնում է, դասախօսութիւնների նիւքերը շատ քննովի են եղել, ուրեմն դրանց հասցրած օգուտները անվիճելի պէտք է համարել: Ի հարկէ, պատահում էին մեկ-մեկ դասախօսութիւններ, որ ժողովրդին այնքան էլ մասշէլի չէին եւ անցնում էին համարեա ապարդիւն. այդ իր ժամանակին զգում էր եւ վարչութեան ամեն մի անդամը: Այդ առաջ էր գալիս առհասարակ նրանից, որ կամ դասախօսը չէր տիրապետել նիւքին եւ կամ մասշէլի դարձնելու, ժողովրդականացնելու անընդունակ էր: Այժմ դասախօսութիւնները շատ մեծ պահանջ են դարձել քաւրիզցիների համար:

Դասախօսութիւնների վերաբերմամբ հետեւեալ կարգապահական կանոններն են հիմնուած.

- 1) Դասախօսութիւնից յետոյ ամեն ունկնդիր ազատ է խօսուած նիւքի մասին իր դիտողութիւնները եւ բացատրութիւնները յայտնել, նախագահի հաւանութիւնը ստանալուց յետոյ:
- 2) Վիշաբաւորութիւնների միջոցին արգելում է խնդրից շեղուել եւ անձնական նկատողութիւններ արել:
- 3) Դասախօսութեան միջոցում արգելում է խօսակցել եւ սրահում ծխել:
- 4) «Էսարանը» նախագահի յանձնարարութեամբ փակուելուց յետոյ միայն ունկնդիրները կարող են մեկնել:
- 5) Քաղաքավարական պատշաճի օրինաց համաձայն իւրաքանչիւր ունկնդիր պարտաւոր է առաջին տեղը զաւթել կանանց:

*) Տե՛ս 1899—1900 տարեշրջանի տեղեկագիրը. երես 9.

**) Տե՛ս 1900—1901 տարեշրջանի տեղեկագիրը. երես 26.

6) Ներելի չէ քաղաքական հանգամանք ունեցող հարցեր առաջարկել եւ կամ վիճել այդ կարգի խնդիրներէ մասին:

7) Սոյն կարգապահական կանոններին չը համապատասխանող անձը նախագահի կողմից նկատողութեան կ'ենթարկուի:

8) Նախագահի դասախօսած եւ նրա բացակայութեան ժամանակ, փոխ-նախագահը կը նախագահէ «Լսարանին»:

9) Լսարանում ցաւալի եւ կարգը խանգարող դէպքերի կրկնութեան տեղի չը տալու համար, վարչութիւնը կը դիմէ բարձր հեղինակութիւն ունեցող մարմիններէ միջամտութեան *):

Այս միանգամայն համակրելի ձեռնարկութեան համար էլ քաւրիզցիները պարտական են դօկ. Կ. Փաշայեանին **), որի տոկոսն աշխատանքը եւ հաստատուած հաւասար էին, որ պահպանեցին ընկերութեան գոյութիւնը, առաջին տարից գործի ծանրութեան մեծ մասը համարեալ նրա վրայ է թողնուած եղել: Ղաւթախօսները համեմատաբար քիչ էին, յաճախողները շատ անհետան թիւ էին կազմում, շատ խորք եւ անտվոր բան էր քաւրիզցիների համար, բայց դօկտորը տարաւ այդ բոլորը, դիմադրեց բոլոր արգելքներին եւ իր ձեռնարկած օգտակար ընկերութիւնը հասցրեց ներկայ նախանձելի եւ ծաղկած վիճակին: Այս հիմնարկութիւնը, որ միանգամայն արժանի է համակրանքի եւ ֆաշայեանութեան, շատ լայն սկզբունքներ ունի: Սա նեղ կուսակցական հիմնարկութիւն չէ. ժողովրդին տալ օգտակար, կենսական եւ ժողովրդին մասշնչի դասախօսութիւններ, ահա՛ ամենագլխաւորը: Իսկ ո՞վ է դասախօսողը, ի՞նչ «ական» է նա, շատ քիչ նշանակութիւն ունի այդ, մանաւանդ ուր դասախօսութիւնը ընդհանուր կողմից ենթարկուում է քննութեան:

Լսարանը լինելով գիտութեան տանար, ժողովրդական համալսարան, բարձր է կանգնած միւս բոլոր հասարակական, կրօնական հիմնարկութիւններից: Սա անողոք կերպով քննադատում, ուղղութիւններ, խորհուրդներ է տալիս այս եւ այն հիմնարկութեան. եւ այդ միտք էլ լինում է անաչառ եւ ճիշտ: Շատ հասկանալի է այդ, նախ՝ որ դրան մասնակցում է Թաւրիզի ամենաընթերցող եւ զարգացած մասը եւ երկրորդ՝ կազմուած է զանազան կուսակիցներից: Օրինակ, անցեալ տարի, մի դասախօսութեան ժամանակ մանրամասն խօսուեց տեղիս կանանց Բարեգ.

*) Տե՛ս 1898—1899 տարեշրջանի տեղեկագիրը. էրես 19. Կարգապահական կանոններ:

**) Դօկ. Կ. Փաշայեանի ջանքերով ահա երկու տարի է, որ հիմնուել է հակադոկտական ընկերութիւն, որ այժմ բաւական տարածուել է համակրութիւն է ձեռք բերել. ունի Պարսկաստանի ամեն կողմերում մասնաճիւղեր:

Ընկ. արհեստանոցների մասին եւ բոլոր եկան այն համոզմունքին, որ Ընկերութիւնը աւելի ուշադրութիւն պէ՛տ է դարձնի օրիորդների կրթութեան եւ զարգացման ոչ միայն կար ու ձեռին ոյժ տալ, մի բան, որ որոշ չափով անցնում են դպրոցում: Ընդհանուրի կարծիքով ընկերութիւնները աւելի օգուտ տուած կը լինէին կանանց սեռին եւ ժողովրդի փողերը իզուր չէր ծախսուի, եթէ արհեստանոցներին կից ունենային երկու կամ մէկ բաժանմունք, որ լինէր դպրոցի անմիջական շարունակութիւնը. այդ բաժանմունքում պէ՛տ է աւանդել ընդհանուր զարգացման նպաստող առարկաներ: Դասախօսութեանը ներկայ էին եւ ընկերութիւնների վարիչներէց. առաջարկը որոշ չափով իրագործուեց: Ղալալի արհեստանոցում սկսեցին շաբաթական երեք դաս՝ հայոց լեզուից եւ թուաբանութիւնից պարսպել, իսկ Լիլալալի արհեստանոցում միմիայն թուաբանութիւնից, այն էլ շաբաթական երկու դաս: Դրանք, ի հարկէ, այնպիսի առարկաներն էին, որ շատ անձեան չափով կարող են նպաստել ընդհանուր զարգացման, ուրիշ խօսքով արհեստաւորները էլի նոյն անձախանձելի դրութեան մէջ էին:

Կրթիչ եւ զարգացման նպաստող դասախօսութիւնները շատ անհրաժեշտ են եւ կանանց համար, որովհետեւ դպրոցից նրանց ստացածը շատ ողորմելի բան է: Առաջին երկու տարիները կին յանձնարողները շատ անձեան թիւ էին կազմում. եւ դա շատ հասկանալի է. համեմատական փակ դրութիւնը դեռ շատ կողմերով տիրում է. նրանց համար շատ անխոհեմ բան է մարդկանց հետ միասին նստել, խօսակցել, բայց այժմ պարզ նկատւում է, որ կանայք հասկացել են, թէ դրանք միանգամայն աւելորդութիւններ եւ յիմարութիւններ են, եւ այս տարի անհամեմատ ստուար թուով են յանձնառում: Այստեղ արժէ արձանագրել եւ մի ուրիշ փաստ:

Կանանց բար. ընկերութիւնները անցեալ տարի վճռել էին իրանց սանունիներին տանել դասախօսութիւններին, նրանց հետ լինում էին եւ վարժուհիները: Բայց, յանկարծ, դեռ մի քանի շաբաթ չանցած, Աստուանկանի ընկ. վարչութիւնը դադարեցրեց բերելը. թէ ինչո՞ւ. այդ միևնչեւ այժմ գաղտնի է մնացել, իսկ մի երկու ամսից յետոյ Լիլալալի Հայունեաց Ընկ. վարժուհին չը բարեհաճեց յանձնառել, օրի պատճառով գրկուեցին եւ աշակերտուհիները...

Աշակերտուհիներից մի քանիսը, որ արդէն հասել էին այն գիտակցութեան թէ Լաւրանը շատ աւելի օգուտներ է տալիս քան արհեստանոցը, դիմում են վարժուհուն եւ խնդրում, որ բացատրի արգելելու պատճառները:

—Ո՛չ մի պատճառ. ես այդպէս եմ ուզում. ով համաձայն

չէ, թող հենց այժմեանից հեռանայ, կտուկ կերպով հրամայում է վարժունին եւ դնում իր վէտօն:

Վարժունու հետ միանում է եւ վարչութիւնը եւ պատճառ լինում այդ աղջիկների հեռանալուն:

Լսարանական ընկերութիւնն էլ դպրոցների հետ սկսում եւ դադարեցնում է իր տարեկան գործունեութիւնը եւ այդ ժամանակում ունենում 20—24 դասախօսութիւն:

1898—1899 տարւոյնում մուտք ունեցել է՝ անդամավարներից եւ կամաւոր նուէրներից 817 դ., ելք 506 դոան. 1899—1900-ին մուտք 668 դ., ելք 312 դ. իսկ 1900—1901 տարեւոյնում ունեցել է մուտք 985 դ., ելք 695 դ.:

Դասախօսութիւնները հետաքրքիր եւ բազմակողմանի դարձնելու համար վարչութիւնը ոչ մի միջոց չէ խնայում. Որովհետեւ շատ դժուար է այստեղ դասախօսութեան համար աղբիւրներ հաւելլ, վարչութիւնը վնասել է բերել զաւանգան գիտական եւ հասարակական գրքեր, եւ դնել դասախօսների տրամադրութեան տակ: Կարող եւ ձեռնհաս մարդիկ թող օգնեն այս համակրելի ընկերութեան զանազան հետաքրքիր գրքեր ուղարկելով *):

Ներկայ վարչութիւնը անհրաժեշտ համարեց ունենալ իւրաքանչիւր դասախօսութեան համառօտութիւնը, այդ բանը գումար էր հենց ինքը դասախօսը ընկերութեան կնիքով դրոշմուած քրոջերի վրայ, բայց որպէս զի իմացուի թէ այս կամ այն ինչ դասախօսութեան ժամանակ ի՞նչ խնդիրներ են հետաքրքրել ունկրդիներին, ի՞նչ տեսակի կարծիքներ են պատշապանուել եւայլն, արձանագրում էր եւ եղած կարելու վիճաբանութիւնները եւ եզրակացութիւնները:

Ահա՛ լսարանական ընկերութեան երեքամեայ բեղմնաւոր գործունեութիւնը: Թող ապրի այդ համակրելի հիմնադրութիւնը եւ յարատեւ ու բեղմնաւոր գործունեութիւն ունենայ:

ԵՐ. ՅՐԱՆԳԵԱՆ

*) Լսարանական ընկերութեան հասցէն. Salle de Conférence arménienne. Tavriss (Perse).